

Hadis Tedkikleri,

Prof. Dr. M. Said Hatiboğlu,

Ankara 2009, 198 sayfa

Klasik usûlümüzde hadis tenkidi, genellikle isnada taalluk eden bir meseledir. Zira bir hadisin sahih olup olmaması öncelikle onu bize nakleden rivayet zincirine bağlıdır. Burada başarılı olan bir hadis metin itibarıyla nasla bariz bir çelişki içermediğinde onun tam manasıyla sahih olduğuna hükmedilir. Diğer bir deyişle İslam geleneğinde metin tenkidi bir hadisin sıhhat tespitinin birincil koşulu değil, Hz. Peygamber'den bize sika kabul edilen kişilerin ulaştırdığı sahih bir haberin anlatmak istediği manayı, illet ve hikmeti anlamamıza yardımcı olan hususları kapsayan bir konudur.

Batılı ilim adamlarının metinsel otokritik bağlamında kullandıkları metodolojiler modern zamanlarda, doğu kültürüne ve bilhassa İslam'a olan alakalarıyla İslami literatüre de sirayet etmiş, doğrudan vahiy yoluyla olmayıp raviler kanalıyla aktarılan nebevi hadislerde çok daha kolay uygulama alanı bulmuştur. Böylelikle gelenekte sistematik olarak bir yeri olmayan metin öncelikli sıhhat tespiti yeni hadis metodolojileri bağlamında hadis ilminde yer bulmuştur.

Söz konusu metodolojileri Türkiye'de ilk gündeme getirenlerden biri olan ve çalışmalarını bu metodolojilerin hadislerdeki ve hadis usûlündeki tatbik sahası üzerine yoğunlaştıran M. Said Hatiboğlu, bu doğrultuda kaleme aldığı yazılarını *Hadis Tedkikleri* başlığıyla bir araya getirmiştir. Hemen hepsinin ortak özelliği detaylı bir araştırma olmaktan ziyade hadis tenkidi kapsamında araştırmaya değer bulunan meselelere bir giriş ve bu konularda çalışacaklara yöntem ve üslub açısından rehberlik ve teşvik mahiyetinde olan (s. 11) yazıların ilki, Hz. Aişe'nin tenkitçiliği konusuna ayrılmıştır.

Hz. Aişe'nin dini alandaki tenkitlerinin daha isnadın aranmadığı sahabe zamanında hadis tenkidinin nüveleri olduğu yönünde değerlendiren yazar, literatürümüzde bu konuya tahsis edilmiş eserleri sözüne delil getirir. Her biri Hz. Aişe'nin çeşitli dini konularda sahabeye yönelik istidraklerini içeren bu eserlerde öne çıkan husus, onun dini tenkitlerinin başlıca iki sahada temayüz

etmiş olmasıdır (s. 18). Bunlardan biri yanlış ya da hatalı olduğuna hükmettiği rivayetlere olan tashihleridir. Diğerinde ise Hz. Aişe, sahabe veya tabiunun yanlış gördüğü fetvalarına karşı değerlendirmelerde bulunur. Yazar bu iki başlık altında pek çok örnek zikrederek Hz. Aişe ve ona benzer tutum takınan sahabilerin –esasında Hz. Peygamber'in kastına vakıf olmayı amaçlayan- bu tavrını, daha sahabe zamanında batılı metodolojilerle paralellik arz eden bir metinsel tenkidin başlangıcı sadedinde değerlendirir.

İslam tarihinde ve zihniyetinde hilafetten saltanata geçiş ve bu olgunun hadislerle etkileşimini konu alan ikinci yazısında yazar, devlet başkanlığının babadan oğula tevarüsünü sünnete dayandırma çalışmalarına karşı hadisin ve hadisçinin savaşını vurgular. Muaviye dönemine kadar siyasette ictima ve meşveretin hakim olduğuna işaret ederek, bu tarihten itibaren saltanat sultanının halka dayatılmasıyla Müslüman toplumun ve bhusus İslam alimlerinin yeni duruma karşı verdikleri mücadelelerden örneklere değinir. Burada dikkat çeken bir nokta ise yazarın, mazlum konumda olan Müslüman halkın dayatmacı otoriteyi protesto ederek yıpratmak için onu, Hz. Peygamber'in ağzından kötületerek gayr-ı meşru saydırmasından başka çıkar yolunun olmadığı şeklindeki değerlendirmesidir. Hadis vaz'ına yol açan söz konusu durum aynı zamanda zulme karşı İslam'ın düşünen kafaları olarak görülür (s. 42). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki yazarın buradaki asıl amacı hadis uydurmacılığının sosyal nedenlerinden biri olarak saltanatın yerleşmesini aktarmak ve bu konjonktürde hadis vaz'ının kaçınılmaz olduğunu vurgulamak değildir. Şu var ki metnin alt yorumlarından bu sonucu çıkarmak da imkan dışı sayılamaz.

Hadis tarih ve usulünün tenkidi olarak yeniden tedkiki bağlamında, metodolojilerinin paralellik arz etmesi itibarıyla- batıdaki hadis çalışmaları da eserde incelenmesinin önemi vurgulanan yazılardan biri olmuştur. Batının İslam'a olan alakasının ortaçağda Müslümanlar karşısında güçsüz duruma düşmekten kaynaklanan siyasi bir sebebe dayandığı vurgulanarak bu alaka neticesiyle başlatılan İslamoloji çalışmalarının tarihi seyri verilir. Siyasi bir maksatla başlatılan bu çalışmanın kasıtlı veya kasıtsız olarak İslami literatüre yapmış olduğu tahrifattan söz edilerek, bu konuda batılı İslamologların duayenlerinin bile düşmekten kaçamadıkları hatalar örneklendirilir. Dolayısıyla mezkur literatüre karşı takınılması gereken temkine dikkat çekilerek yazı sonlandırılır.

Hz. Peygamber'e olan yoğun ilgi ve sevginin zaman zaman onu beşer üstü algılama temayüllerine yol açtığı, bunun da hadislere ve hadis tenkidine karşı hakkaniyetli bakış açısını zedelediği yönündeki okumalar meşhurdur. Hadis tenkidine yönelik inceleme yazılarından oluşan bu eserin müstağni kalması mümkün olmayan söz konusu mesele, "Hz. Peygamber'i yanlış yorumlama tezahürleri" başlığıyla değerlendirilir. Ayet ve hadislerdeki uyarılardan daha Hz. Peygamber zamanında mevcut olduğunun anlaşıldığı vurgulanan bu

tezahürlerin, onu ve tebliğini gerçek manasıyla anlamaya mani unsurlardan biri olduğuna işaret edilir. Veki b. el-Cerrah'ın (v. 197/813), Resulullah'ın definin gecikmesiyle naşında meydana gelen fiziki değişimleri ifade eden rivayeti nakletmesinin tarihi süreçteki yankıları ve ulemanın farklı tepkileri, konuya örnekliği bakımından teferruatıyla ele alınır. Zikretmeyi önemli bulduğumuz değerlendirmelerden biri de bu bağlamda şemail incelemelerinin bir kültür arıtma hizmeti olacağı önerisidir.

Eserin inceleme boyutunu geçen en uzun ve derinlikli yazısı, “Buhari ve Müslim’e yönelik eleştiriler” i kapsar. Bazı alimlerin, bu iki eserdeki bilgileri mutlak doğrular olarak algılaması konusundan yola çıkılarak bu durumun aklen mümkün olup olmayacağı delillerle ortaya konmaya çalışılır. Bu bağlamda ilk önce alimlerin sahih hadis algısını anlamaya çalışan yazar, sahih hadis tariflerinden hareketle sıhhat şartlarının genellikle raviye bağlandığı, ravi incelemelerinin de muhaddisten geçmesi sebebiyle sübjektif olduğu sonuçlarına ulaşır. Dolayısıyla hadis sıhhatinin, daha teoride itibari bir mesele olduğunu vurgulayarak Sahihayn'ın mutlak sıhhatinin imkânsızlığına işaret eder. Bu konuda başta Buhari ve Müslim'in birbirlerinin sıhhat şartlarında ittifak etmemelerine dikkat çekerek, iki sahihe yapılmış müşahhas tenkit misallerinin zikriyle incelemesini sonlandırır.

Hadis tenkidinin tarihi seyri bağlamında “İlk sufilerin hadis/sünnet anlayışları”nı da incelemeye değer bulan yazar, İslami zühd-hadis ilişkisinin çelişkili bir akış izlediğini ifade eder (s.126). İlk sufilerin kitap ve sünnete bağlı, Hz. Peygamber'in tebliğini ve örnekliğini anlamaya yönelik zahidane yaşayışlarının zamanla sünnetten kopuk, dinin batınına vakıf olmak için hadislerden müstağni kalmayı esas alan bir yaklaşıma dönüşmesini örneklendirerek bu dönüşümde hadis rivayetindeki bozulmaların payına işaret eder. Son kısımda da yapılmaması gerekenin, tasavvuf kültürünü İslam dairesinin dışına atmak değil, tarihte meydana gelen sapma noktalarını tespit ederek onları düzeltmek olduğunu belirtir.

“Hz. Peygamber'e nesebi yakınlığın değeri” konusu da, onu yanlış anlama tezahürlerinden biri olarak, dolaylı yoldan hadis tenkidıyla ilintilendirilerek derlemeler arasına katılmıştır. Bu noktada Hz. Peygamber'in vefatından sonra, ilk asırlarda siyasi ve ictimai mevzularda Hz. Peygamber'e neseb yakınlığının - insani bir olgu olarak- kullanılmaya çalışıldığı, dini ve dünyevi konularda bu yolla üstünlük elde edilmeye uğraşıldığını belirten yazar, seyyid-şerif gibi unvanları söz konusu yaklaşımın neticesi olarak değerlendirir. Yine tarihteki Ehl-i Beyt algısı da aynı paralelde mütalaa edilmiştir.

Batılı İslamoloji araştırmacılarına karşı gerek kendi kültürümüzü gerekse söz konusu araştırmacıların literatürünü, dilini ve telifatını son derece dakik bir şekilde incelememizi ve bu konuda teyakkuz halinde olmamızı vurgulayan “Ehl-i Sünnet'ten Ehl-i Kitap'a” isimli inceleme de kitabın son yazısı olarak

yerini alır. Yine bu konuyla bağlantılı olarak *sünnet* kelimesinin anlamı ve *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat* terkinin kapsamı hakkında Hatiboğlu'nun kendiyile yapılan bir söyleşiyle eser son bulur.

M. Said Hatiboğlu'nun çalışma hayatı boyunca odaklandığı konuların birer numunesini ifade eden bu eser, bu konunun bir uzmanı olarak hocaya, günümüz hadis meselelerinden biri olması itibariyle de konuya meraklı olanların okumaktan istigna edemeyecekleri bir çalışmadır.

Esra KOCATÜRK

UÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, BURSA